

Azərbaycan diasporasının formalaşması

Heydər Əliyevin müstəsna xidmətlərindəndir

Görkəmli şair, dramaturq, nasir və publisist, ictimai və dövlət xadimi, Azərbaycan Respublikasının birinci dərəcəli dövlət müşaviri, fəvqəladə və səlahiyyətli səfir, Əməkdar incəsənət xadimi Hidayət Orucova müsahibə.

(əvvəlki qəzetin 21 noyabr 2023-cü il tarixli sayında)

– Dünyada Azərbaycan diasporası və onun gənc müstəqil ölkəni dəstəkləməsi 1990-cı illərin əvvəllərində şirin bir arzu olsa belə, əslində bir xəyal idi. Dünyaya səpələnmiş azərbaycanlılar haqqında az-çox məlumatlı olsaq da, onların təşkilatlanması, deyə ki, erməni diasporu kimi fəaliyyət göstərməsini deyə bilərik. Müstəqilliyin ilk illərində buna cəhdlər edildimi? Heydər Əliyevin qaydısından sonra diaspora quruculuğu işi hansı səviyyədə idi?

– Etiraf etmək lazımdır ki, dünyada Azərbaycan diasporasının yaranması, təşkilatlanması və ciddi işlər görməyə başlaması bilavasitə ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəsna xidmətidir. İstədim məsələnin tarixinə bir ekskurs edək ki, bu fikrimin nəyə əsaslandığını oxucularımız da aydın görsünlər.

Əvvəla, ötən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyev qətiyyəti, müdrikliyi və cəsarəti sayəsində Azərbaycanın bütün dünyada tanınmasına yönəlmiş çox mühüm addımlar atılmışdır. Əlbəttə, qırmızı imperiyanın amansız təqibləri üzündən diaspora quruculuğu ilə açıq və sistemli şəkildə məşğul olmağa imkan yox idi. Amma mədəniyyət, incəsənət, elm sahəsində ciddi işlər aparılır və respublikanın nailiyyətləri təbliğ olunur, açıq-gizli dünya azərbaycanlılarının tarixi Vətənlə əlaqəsinə xidmət

timiz oldu və ona Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının çağırılması haqqında təkliflərimi söylədim. İnsafın, təkliflərimi qəbul etdi və qurultayın keçirilməsinə razılıq verdi. Amma bu şifahi həll edilsə bir məsələ deyildi. Ona görə mənim rəhbərliyimlə Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayının çağırılması ilə bağlı sərəncam məşğul olmağa imkan yox idi. Amma mədəniyyət, incəsənət, elm sahəsində ciddi işlər aparılır və respublikanın nailiyyətləri təbliğ olunur, açıq-gizli dünya azərbaycanlılarının tarixi Vətənlə əlaqəsinə xidmət

zamanı mən də bunun canlı şahidi olmuşam. O zaman "Xalq qəzeti"nin əməkdaşı kimi Prezident Heydər Əliyevi müşayiət edən jurnalistlər qrupunda təmsil olunurdum. Yadımdadır, Ulu öndər iş qrafikinə gərgin olmasına baxmayaraq, Avropada söz sahibi olan bu dövlətin azərbaycanlı vətəndaşları ilə çox maraqlı bir görüş keçirdi. Hamı heyrat və sevinc dolu baxışlarla müstəqil Azərbaycan dövlət başçısını dövrəyə alıb, sanki Azərbaycanın müstəqilliyinin gerçək olduğuna arxayınlaşmaq üçün ciddi cəhdə məhz Azərbaycan Prezidentinin əlini sıxmağa şans arayıb, bunu qazanandan sonra işə bir çoxlarının, bəlkə də həsrəti uzun çəkənlərin gözündən sevinc yaşları gələnirdi. Doğrusu, o zaman Ulu öndərin də səsinde bir kövrəklik duyurdum.

– Bəli, tamamilə doğru qeyd edirsiniz. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev azərbaycançılığı bütöv bir xalqın – bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla hər hansı şəkildə bağlı olan bütün soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin milli birlik simvoluna və milli ideologiyasına çevirmək üçün ən adı görüldən belə istifadə edirdi.

Bələ görüşlər sonrakı səfərlərdən çox böyük miqyas almağa başladı. Məsələn, Heydər Əliyev Almaniyaya rəsmi dövlət səfəri zamanı orada yaşayan azərbaycanlılarla o vaxtı paytaxt Bonn şəhərində çox möhtəşəm bir görüş keçirdi. İnanın, Almaniyanın ucqar şəhərlərindən belə axışın bu görüşə gəlməmişdir. Hotelin konfrans salonunda ayaqda durmağa yer yox idi. Gürcüstanda azərbaycanlılarla görüş Rustaveli adına teatrın böyük salonunda keçirildi. Eləcə də dünyanın başqa ölkələrində. Artıq biz də Ulu öndərin yaratdığı bu ənənəni davam etdirir, hara gedirdikse azərbaycanlılarla görüşlər keçirdirik.

İlk mərhələdə son dərəcə iki dəfə də qurultay barədə ulu öndərə marazəm oldu. Hərdəsa iylərim ərzində müxtəlif vaxtlarda. Yənə eyni cavabları verdi ki, "baxarın..." Sonra artıq dayandım və özlüyümdə düşündüm ki, Heydər Əliyev yəqin bunun vaxtının çatmadığını bilir. Hətta sonralar Heydər Əliyevin Milli Qəhrəmanlarla, həlak olan Milli Qəhrəmanların ailə üzvləri, din xadimləri, milli azlıqların nümayəndələri ilə ayrı-ayrılıqda keçirilən görüşlərində hiss etdim ki, ulu öndərin belə tədbirləri ləngitməsi heç də təsadüfi deyil. Çünki görüşlər, tədbirlər keçiriləndə özüm də dərk etməyə başlayırdım ki, bu görüşün vaxtı elə indi imiş, prezident bunu bilib bu vaxta salıb.

Vaxtın uzanmasına baxmayaraq, diaspora quruculuğu istiqamətində iş gedirdi. Məsələn, 1998-ci ilin mayında Heydər Əliyev məni ABŞ-a göndərdi, orada Amerika Azərbaycanlılarının Konqresində iştirak və çıxış etdim, Ulu öndərin konqresə təbriki-ni çatdırdım. Belə tədbirlərə Azərbaycanın yüksək vəzifəli rəsmi dövlət adamının gəlməsi oradakı soydaşlarımızı daha da ruhlandırır və bu işin ölkəmiz üçün nə qədər vacib olduğunu əhəmiyyətini çatdırırdı.

2001-ci ilin yazında Prezident Heydər Əliyev bizi topladı və onun göstərişi əsasında sərəncam hazırlandı. 23 may 2001-ci ildə sərəncam imzalandı və 1-2 noyabr Dünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayının keçirilməsi tarixi bəyan edildi. Yeni, nə əvvəlki sərəncamı xatırladı, nə ad çəkdi, nə də bu barədə danışdı, sadəcə qurultayın keçirilməsi ilə bağlı təşkilat məsələləri barədə tapşırıqlarını verdi. Hətta təşkilat komitəsi belə yaradılmadı, sadəcə bir müddət sonra Prezident Aparatının rəhbərinin sərəncamı ilə işçi qrupu yaradıldı. Təbii ki, mən də qrupun üzvü idim.

Doğrusu, bu işçi qrupu bir iki dəfə toplaandı, amma real olaraq elə bir iş görmədi. Əsas iş bizim müşavirliyin və onun rəhbəri kimi mənim üzərimdə idi. Dünyanın elə bir ölkəsi qalmadı ki, orada yaşayan azərbaycanlılarla əlaqə qurmayaq, məktub göndərməyək, izahat işləri aparmayaq. Başqa cür ola bilməzdi, çünki artıq sərəncamda konkret vaxt göstərilirdi və bu vaxta hər şey hazır olmalı idi.

Açıq deyim ki, bu işçi qrupun bəzi üzvləri ciddi cəhdə bu işləri siyasiləşdirməyə çalışırdılar. Guya bunlar Heydər Əliyevə sədaqət nümayiş etdirmək istəyirlər deyə, təklif edirdilər ki, ölkədə kənarında hakimiyyətə qarşı müxalifət olan diaspora üzvləri qurultaya dəvət edilməsin. Bu adamlar başa düşürdülər ki, söhbət dünya azərbaycanlılarından gedir, nə müxalifət, nə

qeyri-müxalifət. Onlara izah etməyə çalışdım ki, sonra soydaşlarımız bunu ciddi qəbul etməzlər, qurultay haqqında məni rəy formalaşdır, belə etmək, Azərbaycan övladlarını dost-düşməne bölmək olmaz. Yənə mənə qarşı çıxdılar...

Soydaşlarımızın böyük bir hissəsi əsasən Rusiyada yaşayıb, amma orda demək olar heç bir təşkilatlanma filan yox idi. O vaxta qədər müəyyən işlər görmüşdük, Moskvada səfirlikdə Rusiyaya yaşayan tanınmış azərbaycanlı soydaşlarımızla çox sıx görüşürəmiz olmuşdu. Orada bütün Rusiyalı əhatə edə biləcək bir təşkilat yaradılmalı idi. Prezident məni Moskvaya göndərdi və biz orada Rusiya Azərbaycanlıları Konqresini yaratmağa nail olduq. Rusiyanın çox hörmətli azərbaycanlı akademiki, məşhur hakim Məmməd Əliyev Konqresin sədri oldu. İndi Prezidentin köməkçisi vəzifəsində çalışan Zeynal Nağdəliyev Konqresin məsul katibi, aparatın rəhbəri oldu. Bir müddət sonra Moskvada "Prezident" hotelinin böyük konqres salonunda Rusiya Azərbaycanlılarının birinci qurultayı keçirildi. Rusiya hökumətinin yüksək vəzifəli məmurları, tanınmış dövlət xadimləri dəvət olunmuşdular və hamısı gəlib iştirak etdilər. Mən orda Ulu öndərin təbrik məktubunu oxudum və çıxış etdim. Hamı heyrat içində idi ki, "Allaha çox şükür, biz də belə yerə rəsmi toplaşdıq". Bunlar çox böyük hadisə idi.

Biz əsasən səfirlər, konsullarla işləyirdik. O zaman müxalifət, iqtidar adamları söhbəti qalxanda, ABŞ-da fəvqəladə və səlahiyyətli səfirimiz işləyən Hafiz Paşayevdən başqa heç kim məni müdafiə etmədi. Hafiz müəllimlə telefonla danışıqda, birnəməli mövqeyə nümayiş etdirdi və dedi, "doğru düşünürsünüz, bu məclisə ya hamı çağırılmaldır, ya da heç kimi dəvət etməməlidir".

Bu məsələni tam hazırlayandan sonra Prezident Heydər Əliyevə məruzə etdim. Heydər Əliyev bununla bağlı bir-iki sual verdi. Soruşdu: "Sən əminsən ki, tədbirdə onlar bir insident törətməzlər?" Dedim: "Bəli, tam arxayınam. Orda başqa heç bir şey ola bilməz". Dedi: "Get hamısını dəvət et. O adamlarla da mənim adımdan de, qərarım belədir".

Bundan sonra biz qurultaya nümayəndə seçməyi buraxdıq xaricə yaşayanların öz ixtiyarına. Bu tam bir demokratik seçim oldu. Əlbəttə elə nüfuzlu və tanınmış azərbaycanlılar var idi ki, onların iştirakı çox vacib idi və onları biz özümüz dəvət etmişdik. Amma əsas seçimi onların ixtiyarına buraxmağımızın özü çox yaxşı təşəbbüs oldu.

Qurultay ərəfəsində Heydər Əliyev təkrar işçi qrupunun əsas üzvləri kimi bizi yanına dəvət etmişdi. Bu tədbirdə mən bir az çox danışıdım. Məsələn, Mirzə Fətəli Axundovun 150 illik yubileyində də Ulu öndər onun köməkçisini Yaponiyadan Bakıya gətirdi. Qəbulda Axundovun köməkçisindən, özündən, Mirzə Fətəlinin valideynlərinin ayrılmasından, Axundovun atası anasının üstünə güntü gətirməsindən, anasının Fətəlinin atasından ayrılmasından danışdım. Fətəli qalmalıymış atasının yanında, amma çilginiq edib, anasıyla getmək istəyib. Böyük bacısı qoymayıb. Sonra Mirzə Fətəli özü yazır ki, "Mirzə Fətəli Axundov olmağıma görə bacıma borcuyam". İndi Mirzə Fətəlinin köməkçisini tapa bilməməyimizdən ətrafı danışdım. Bu söhbətlər bir az uzun çəkdi. Əslində gördüm Prezidentin özü çox maraqla buna qulaq asır, deyə təfəssil ilə söhbət etdim. Görüşdə iştirak edənlər yüksək vəzifəliyərdən biri sonra mənə telefon açdı dedi: "Prezident sənə çox hörmətlə yanaşır. Ayrı adam onun yanında o qədər danışıq bilməzdi. Sən az qala bir saat danışıdın".

Qurultay öz işinə başladı və həmin dövr üçün həqiqətən möhtəşəm keçdi. Təsəvvür edin ki, həmin ərəfədə dünyanın əksər ölkələrində 300-dən artıq azərbaycanlı icması və təşkilatı fəaliyyət göstərirdi və onları, demək olar hamısından nümayəndələr dəvət etmişdik. Ümumilikdə Qurultaya dünyanın 36 ölkəsindən 403 nümayəndə gəlmişdi, iştirakçıların sayı isə 1105 nəfər idi.

– Ulu öndər qurultayın keçirilməsi, gedişindən razı qaldımı?

– Qurultay çox yüksək səviyyədə keçdi. Ulu öndərin çıxışı elə ilk dəqiqədən bütün salonda iştirak edənlərin vətənpərvərlik duyğularını etizə gətirdi, Vətən

həsətlərinin qəlbini kövrəltdi. Xüsusilə Heydər Əliyev elə ilk sözlərində deyəndə ki, "Sizdən çox şey tələb olunmur. Sadəcə, siz unutmalısınız ki, dünyada Müstəqil Azərbaycan dövləti var. Unutmamalısınız ki, bu torpaq bütün azərbaycanlıların doğma torpağıdır. Unutmamalısınız ki, Azərbaycan dövləti mümkün olan çərçivədə hər birinin hüquqlarının qorunması üçün lazımı işlər görəcəkdir və bilməlisiniz ki, biz dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar haqqında daim düşündük, maraqlanıq, hər bir həmvətənimizin yaxşı, firavan yaşamasını istəyirik, yaşadığı ölkədə özünəlayiq yer tutmasını istəyirik. Azərbaycanlı həmvətənlərimiz, həmyerlilərimiz gərək yaşadığı hər yerə digər xalqlara, millətlərə, yaşadığı ölkənin vətəndaşlarına daim çatdırınsınlar ki, bu gün Azərbaycan nədir, Azərbaycanın keçmişinə nə olubdur, Azərbaycanın bu günü nədir, Azərbaycanın gələcəyi nədir?!"

Salonda oturanlar, ömrü boyu Vətən məsuliyyətinin nə demək olduğunu bilməyən qurultay iştirakçıları da bu sözlərin səhrindən uzun müddət çıxı bilmədilər. Siyasi ritorikadan uzaq və gərək mənzərəni canlandıran Ulu öndərin müdrik sözləri, içində azacıq vətəndaşlıq hissi olan bir azərbaycanlıni belə rahat buraxa bilməzdi və buraxırdı da.

"Gülüstan" Sarayında verilən möhtəşəm ziyafət başa çatanda xeyli nümayəndə Ulu öndərin başına toplaşmışdı və heyranlıqla ona baxırdı. Yaxında durub bu mənzərəni seyr edir, lezzət alır, həm də Prezidentin məne bir sözü olacağını düşündü gözleyirdim.

Qurultayın ertəsi günü ayrı-ayrı yerlərdə panel iclasları keçirildi. Hamısına başçılıq etdim. İnanın, zallar dolu idi, hamı iştirak edirdi. Nümayəndələr son dərəcə məmnun idilər.

Sonra yekun iclası oldu və hamı öz razılığını ifadə etdi. Axaşam qonaqlar üçün Prezidentin adından ziyafət təşkil edildi. İnanın elə bil milli bayrama toplaşmışdılar. Onların çöhrəsindəki sevinci görmək lazım idi...

10 il Ulu öndərin rəhbərliyi altında işlədim. Qurultaya qədər bir çox beynəlxalq miqyaslı, respublika əhəmiyyətli tədbirlər keçirmişdik. Heç bir tədbirdən sonra işçi qrupunu yığib təşəkkür etməmişdik. Qurultay keçirilən gündən səhəri Ulu öndər işçi qrupunu topladı və hamıya təşəkkür etdi. Sonra dedi: "Mənə bir çox nümayəndə hətərlərindən müraciətlər olub ki, onları qəbul edim. Hidayət, siz onları bir-bir qəbul edin. Baxın, kimlər sizin qəbulunuzla kifayətlənəyib, mənimlə görüşməkdə maraqlı olsa, deyün, mən onları qəbul edim. Yox, sizin qəbul etməyinizi qəne olarlarsa, onda ehtiyac yoxdur". Dedim: "Aydındır cənab Prezident!" Qonaqların əksəriyyəti "Avropa" hotelində qalırdı, onlara da bir rəhbər nümayəndə seçilmişdi. Siyahı tərtib edib mənə təqdim etdilər. Baxdım, çoxlu adamlar var. Onların hətədə qalma vaxtı bizim hesabına bir həftə də uzadıldı. Səhər saat 10-dan axşam saat 8-ə qədər Prezident Aparatında bir-bir onları qəbul etdim.

İnanın, o qədər razılıq etdilər, Prezidentlə bağlı o qədər gözəl fikirlər söylədilər, minnətdarlıqlarını bildirdilər özlükdə də mətəll qalmışdıq. Heyranlıqlarını gizlətmədən söyləyirdilər ki, indi biz Vətəndən arxası, dayacağı olan bir azərbaycanlı kimi gedirik. Bir qonaq narazı getmədi və bir nəfər də təkid etmədi ki, prezident onu qəbul etsin. Çünki başa düşürdülər ki, dövlət başçısının daha vacib işləri var. Həm də dövlət başçısından heç bir xahişləri yox idi. Yalnız minnətdarlıq edirdilər.

Bundan sonra o səhər gün sonra Prezidentin qəbulunda oldum, gündəlik məsələlər haqqında məruzə edəndən sonra dedim: "Cənab Prezident, qurultaya gələn qonaqlar Sizə böyük minnətdarlıqlarını çatdırmaq xahiş etdilər və Azərbaycanın çox məmnun getdiklər". Dedi: "Ayrı bir istəkləri, problemləri yox idi?" Dedim: "Yox. Bəzi xırda məsələlər vardı, onları da özüm yoluna qoydum".

Birinci qurultaydan sonra azərbaycanlılar dünyanın hər yerində səfərbər olmağa başladılar, təşkilatlandı. Artıq başa düşürdülər ki, onların Azərbaycan müstəqilliyinin qorunmasına böyük faydaları dəyə bilər.

Qurultaydan sonra xaricdə yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanmasında yeni bir mərhələ başladı. Prezident Heydər Əliyev bu sahədə dövlət siyasətinin həyat keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə 2002-ci ildə "Xaricdə yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında" fərman imzaladı. Daha sonra "Azərbaycan diasporu" anlayışı elə həmin ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş "Xaricdə yaşayan azərbaycanlılara münasibətə dövlət siyasəti haqqında", eyni zamanda "Xaricdə yaşayan soydaşlarımızı dövlət qayğısı haqqında" qanunlar qəbul olundu ki, onlara Azərbaycan müstəqilliyinin qorunmasına böyük faydaları dəyə bilər.

– Hidayət müəllim, maraqlı söhbətə görə sizə təşəkkürünüzü bildiririk. Çox sağ olun ki, yorulmadan bizim suallara kifayət qədər məfəssəl cavab verdiniz.

İlqar RÜSTƏMOV,
Əməkdar jurnalist
XQ

edəcək imkanlardan istifadə etməyə çalışırdılar. Bu işdə, təbii ki, Heydər Əliyevin təşəbbüsü və ideyası ilə Azərbaycan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti, sonradan adı "Vətən" cəmiyyəti olan qurum yaradıldı və bu qurum soydaşlarımızın birliyinə və Vətənlə əlaqələr qurmasına yoli aadı.

İkinci mühüm məsələ, Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk dövründə – 1970-ci illərdə azərbaycanlı tələbələrini kütləvi şəkildə SSRİ-nin ayrı-ayrı şəhərlərinə, çox yüksək təhsil verən institut və universitetlərinə göndərilməsi idi və həmin illər yəqin ki, sizin yeniyetməlik, gənclik dövrünüzdə təsadüf etdiyindən, siz də yaxşı xatırlayarsınız. Qısaca, bir faktı deyim: O illərdə SSRİ-nin ən nüfuzlu təhsil ocaqlarında təhsil almaq imkanı qazanmış 20 minə yaxın azərbaycanlı gənc Sovet İttifaqının 50-dən çox böyük şəhərinin 170-dən artıq ali təhsil ocağında Azərbaycanda zəruri ehtiyac duyulan 250-dən çox ixtisas üzrə təhsil alıb. Təbii, bunların bir çoxu ali məktəbi bitirəndən sonra təhsil aldıqları şəhərlərdə qalıb əmək fəaliyyətinə başladılar. Bir çoxu gəlib Azərbaycanda evləniib ailəsini götürüb gəldirdi.

Üçüncü, Heydər Əliyevin Moskvada SSRİ Nazirlər Soveti Sədriinin birinci müavini, nəhəng dövlətin hökumətinin ikinci şəxsi kimi fəaliyyəti neinki SSRİ-nin bütün respublikalarına səpələnmiş azərbaycanlılar, hətta dünya azərbaycanlıları arasında milli təfəkkürün güclənməsində xüsusi rol oynadı. Heydər Əliyev artıq Azərbaycanın simvoluna çevrilməsi və xaricə yaşayan gənclərimiz bu adla qürur hissi yaşayırdılar.

Dördüncü, artıq Heydər Əliyev Vətənə qayıdıb Naxçıvanda siyasi fəaliyyətə başlayanda 1991-ci ildə Muxtar Respublikanın Ali Məclisində məsələ qaldırılıb 31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü'nün təsis edilməsi haqqında qərar qəbul olunmasına nail oldu. Bununla da kifayətlənməyib, bu tarixi gündün bütün Azərbaycanda bayram kimi qeyd olunması ilə bağlı ölkə parlamenti qarşısında məsələ qaldırdı. Bütün bunlar onu göstərirdi ki, Ulu öndər Azərbaycan diasporasının formalaşmasına çox vacib bir məsələ kimi baxıb və davamlı olaraq, bu məsələni diqqətdə saxlayıb.

Qaldı müstəqilliyimizin ilk illərinə, bu məsələ AXC hakimiyyəti illərində gündəmə gətirildi. O zaman bu məsələni milli siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri kimi fəaliyyətə başlayandan az sonra mən qaldırdım. Buna qədər belə bir məsələ ümumiyyətlə kimsənin yadına düşmürdü. İndi deyirlər, xarici ölkələrdə 50 milyon azərbaycanlı var, amma sizi inandırırım, heç 50 nəfər tapmaq olmurdu ki, bir tədbirə cəlb edə bilək. Çünki əlaqələr yox idi.

Bu məsələnin vacibliyini nəzərə alaraq Əbülfəz Elçibəylə diaspora barədə söhbət

– Hidayət müəllim, Ümummilli liderin ilk xarici ölkəyə – Fransaya rəsmi səfəri